

УДК 340.12

ГНОСЕОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДИНИ

Галина ГЛАДУН,
викладач кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ

SUMMARY

The article examines epistemological foundations of philosophical and legal aspects of legal assistance in the implementation of legal socialization. Demonstrated that legal aid as a form of social and legal regulation of relations not only legal, but also in a much broader sense in society has a direct impact on processes of socialization, orienting the individual in a variety of social existence.

Key words: epistemology, knowledge, people, society, sociology of law, legal socialization, philosophy of law.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються гносеологічні засади філософсько-правового виміру юридичної допомоги в рамках здійснення правової соціалізації людини. Продемонстровано, що юридична допомога, як вид соціально-правового регулювання взаємовідносин у суспільстві не тільки правових, але й у значно ширшому розумінні, здійснює прямий вплив на процеси соціалізації особистості, орієнтуючи індивіда в різноманітні соціального буття.

Ключові слова: гносеологія, пізнання, людина, суспільство, соціологія права, правова соціалізація, філософія права.

Постановка проблеми та актуальність теми. Правова соціалізація людини виступає базисним чинником загальної соціалізації особистості. Найзагальнішим поняттям «соціалізація особистості» можна вважати визначення автора терміну «соціалізація» стосовно людини Ф.Г. Гідінгса, котрий у 1887 р. у своєму дослідженні «Теорія соціалізації» подав як «розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя». Сучасне розуміння соціалізації розглядає його, як певний процес інтеграції індивіда в суспільство або у різноманітні типи соціальних спільнот шляхом засвоєння цим індивідумом елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості [9, с. 84]. Не можна заперечувати той факт, що право завжди пов'язане із суспільним життям людини. Людина в процесі своєї життєдіяльності є активним носієм і основним споживачем правових норм (приписів), а її інтереси і потреби, чи інтереси конкретної соціальної групи, чи суспільства загалом і є одним із джерел змісту поведінки людей в соціумі.

На право суспільством покладається вимога забезпечення загального порядку через дотримання прийнятих правових, етичних, культурних тощо норм суспільної поведінки людей, соціальних груп, організацій і держави. Вплив процесу правової соціалізації на юридичну допомогу здійснюється за допомогою певних соціальних механізмів. Науковці-соціологи розглядають різні підходи до механізмів соціалізації.

Отже, **мета статті** полягає у здійсненні наукового дослідження гносеологічних засад філософсько-правового виміру юридичної допомоги в рамках здійснення правової соціалізації людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Юридична допомога може мати різноманітні правові форми, які отримують зовнішнє вираження в залежності від певного виду та змісту організаційної діяльності. Сюди можна віднести:

– правову інформацію – оперативне доведення до громадян правової інформації, що містить відомість про прийняття нових законів та підзаконних актів, міжнародних договорів, їх змісту та спрямованості чи втрату чинності правових актів, що були відмінені;

– юридичну практику – здійснення правових норм впливу правоохоронних органів, юстиції, адвокатури на громадян;

– правову освіту – цілеспрямований процес правового навчання як у системі юридичної освіти (професійно-правового профілю), так і неюридичного профілю, що полягає у передаванні, нагромадженні і засвоєнні знань, умінь і навичок правового характеру (у навчальних закладах, курсах, семінарах, конференціях);

– правову пропаганду – поширення правових знань серед населення шляхом тлумачення діючих норм права через засоби масової інформації (преса, телебачення, радіомовлення, Інтернет);

– правомірну поведінку – поведінку з суб'єктами права відповідно до правових норм у такий спосіб, щоб бути зразком для наслідування;

– безпосередню реалізацію норм права – виявлення соціально-правомірної активності, самостійне здійснення юридичних дій, дотримання заборон, використання дозволів (прав), виконання обов'язків;

– самовиховання – самоаналіз своїх дій відповідно до правових вимог, удосконалення правових знань і орієнтації в правовій реальності (його методи: самопізнання, самооцінка, самопорівняння, самообов'язковість, самоврядування, самопримус).

Таким чином, через рівень сприйняття, узагальнення та відображення правової дійсності у правосвідомості людини, і на цій основі – вибору правової поведінки, можна вирізнити декілька універсальних механізмів впливу правової соціалізації людини під час надання їм юридичної допомоги.

У процесі сумарного впливу різноманітних механізмів соціально-правової взаємодії відбувається наростаюче нагромадження знань і досвіду соціально схвалюваної правової поведінки.

Проте вплив цих механізмів на формування правосвідомості внаслідок проведення правової соціалізації у вигляді надання юридичної допомоги може мати різну форму соціальної установки, зокрема, атитюд як певний внутрішній стан готовності людини до дії, котрий передуює її поведінці. Він формується на підставі попереднього

досвіду, може розгортатися як на усвідомленому, так і на неусвідомленому рівні та здійснює регулятивну функцію щодо поведінки. Атиюд формується на підставі попереднього життєвого досвіду особи, розвивається на свідомому і підсвідомому рівнях, але у кінцевому результаті здійснює свій вплив на поведінку людини. Атиюд внаслідок когнітивного, афективного конативного впливу зумовлює також вибір і правової поведінки, як цілеспрямованої у зміненій ситуації, що може стати чинником, що зумовлює пристосування до нових правових ситуацій.

Для прикладу, Мід Дж. вказує, що вчинки людини є активною соціальною поведінкою, що ґрунтується на комунікації, а не пасивною реакцією на винагороду чи покарання. Так, людина реагує не лише на вчинки інших, а й на наміри, намагаючись їх «розгадати», аналізуючи вчинки і спираючись на свій минулий досвід у подібних ситуаціях [8, с. 135]. А конструювання людиною власних дій, що відбуваються як процес утворення смислових значень, завжди відбувається через соціальний контекст. Таким чином, конкретна особистість обирає і суспільно корегує власну поведінку, виходячи із взаємозв'язків між поведінкою інших сторін суспільних відносин, з'ясовуючи, що вони роблять чи що не роблять, тобто з'ясовуючи значення їх поведінки. Дослідник називає це шляхом «прийняття ролі» інших (конкретної особи чи соціальної групи), внаслідок чого людина, приймаючи цю роль, прагне з'ясувати намір, спрямованість поведінки інших, що відображається на формуванні власної дії та групової поведінки в суспільстві.

Правова соціалізація виступає соціальним процесом, який взаємовключений в еволюційний правовий розвиток суспільства і особи. Якщо з одного боку відбувається «входження» особи в соціально-правову систему, її мотиваційне і поведінкове пристосування до існуючих нормативних правових стандартів, то з іншої – розширення можливостей особи при виборі правових та інших суспільних цінностей відповідно до власних потреб і мотивів.

Оскільки правова соціалізація – це процес, а також і результат включення людини у правовідносини, то як наслідок відбувається засвоєння даним індивідом певного соціально-правового досвіду через отримання певних юридичних знань і навиків та застосування їх у власній юридичній практиці й у своїй діяльності.

Разом із тим слід зауважити, що не завжди правова соціалізація особи супроводжується її законослухняною поведінкою. Так, зокрема, існують й інші форми соціалізації, що призводять до делінквентної (вчинення проступку) і кримінальної (вчинення злочину) поведінки. У цих випадках негативну роль для правової соціалізації особи відіграють правовий нігілізм і правовий догматизм.

Часто у суспільстві з'являється проблема «правового мінімуму» – обов'язкового мінімального рівня знання права, яким повинен володіти кожен громадянин, незалежно від його соціального статусу, оскільки всім відома сентенція, «що незнання законів не звільняє від відповідальності за їх порушення». Відсутність мінімальних правових знань є однією з причин породження правового нігілізму. Правовий нігілізм ускладнює справедливе і своєчасне вирішення питань, що виникають у громадян в соціально-правовій сфері, знижує ефективність дії закону, а отже, стає негативним фактором на шляху до ефективності користування конституційними правами і свободами, а також спричинює негативний вплив на стан громадського порядку [4, с. 123].

Як свідчить практика останніх років, у нашому суспільстві таке негативне ставлення до закону загалом призводить до свідомого ігнорування сутнісних засад правової культури у суспільстві, що, у свою чергу, відбивається у негативних тенденціях у соціальному

управлінні, регулюванні (через відсутність відповідних законів чи прогалин у законодавстві), призводить не лише до послаблення цілеспрямованого впливу на суспільне життя, розбалансування соціальних взаємозв'язків, а й руйнує основи життєдіяльності взагалі [7, с. 119]. Одним із запобіжників цих процесів постає ефективна системна робота, спрямована на підвищення рівня правової культури через правову соціалізацію громадян та надання кваліфікованої юридичної допомоги.

Нові правові знання і навички людина отримує через процес юридичної допомоги, що характеризує взаємовпливи на її індивідуальне світосприйняття і світобачення:

- взаємодія – особистість кожної людини формується в процесі взаємодії з іншими людьми. Тут вплив мають не тільки суто юридичні знання і чинники, але й такі, як вік, інтелектуальний рівень, стать тощо;

- вплив оточуючого середовища, в тому числі і правового на особистість людини;

- набуття досвіду – особистість формується на основі власного індивідуального досвіду, в значній мірі роль відіграє і власний правовий практичний досвід у галузі права;

- окультурення – правові знання є важливим аспектом формування особистості людини, її світосприйняття, культури, поведінки у суспільстві.

Підвищення статусу юридичної допомоги здійснюється через низку умов соціалізації, які можна назвати «чинниками» правової соціалізації. До таких умов можна зарахувати:

- загальний рівень політичних, економічних, культурних, ідеологічних відносин у суспільстві та державі;

- цілеспрямоване правове виховання;

- правова освіта;

- наявність суспільної правосвідомості в цілому і рівень дотримання правової поведінки;

- загальний стан законності й, зокрема, стан законності у галузі державного управління;

- рівень правової пропаганди;

- безпосереднє соціальне оточення людини і вплив на неї малих формальних і неформальних груп;

- випадкові соціально-правові впливи на професійну і життєдіяльність;

- спілкування в ході реалізації правовідносин.

Під час надання юридичної допомоги людина, соціалізуючись, не лише пасивно сприймає різні впливи (зокрема, виховні), а поступово переходить від позиції об'єкта правового впливу до позиції активного суб'єкта правовідносин. У процесі правової соціалізації людина, як активний учасник надання чи отримання юридичної допомоги, бере участь у цих соціальних відносинах, змінюючись і стаючи активним учасником у правовій сфері.

Кваліфікована юридична допомога через правову соціалізацію населення підвищує рівень правової сформованості людини, сприяє правосвідомості її особистості. Роль суспільства тут визначається через наявність таких правових складових: правової освіти; правової культури; правової навченості; правового розв'язку [6, с. 65].

Тому для забезпечення реальної та дієвої юридичної практики пропонується виділити у механізмі соціально-правової обґрунтованості юридичної допомоги такі етапи:

- виникнення потреби в юридичній допомозі у врегулюванні конкретних правовідносин;

- відображення у політичній, правовій, моральній свідомості загальних потреб та інтересів, які потрібно розв'язати правовим способом;

- формування громадської думки щодо необхідності залучення ширшого кола юристів, науковців, представників інших галузей науки, засобів масової

інформації для обґрунтування і знаходження вирішення правових проблем;

– діяльність держави в особі її компетентних органів із прийняття правових норм через правотворчість для забезпечення доступності та ефективності надання юридичної допомоги населенню та організаціям.

Як бачимо, розглядаючи всю багатоаспектність феномену юридичної допомоги та вплив на неї правової соціалізації, можна погодитися з думкою В.В. Дудченко та Д.Г. Манька, що юридична наука, включаючи в себе сукупність всіх елементів і форм прояву державно-правової дійсності, є складним соціальним утворенням, якому властивий динамічний розвиток, що породжується нагальними потребами суспільства [2, с. 13].

Процес удосконалення надання юридичної допомоги повинен передбачати:

– прийняття відповідних законів і підзаконних актів, які допомагають регламентувати юридичну допомогу, створюють дієві механізми її надання для широких верств населення;

– підвищення якості чинного законодавства з метою їхнього реального задоволення правових потреб громадян;

– інформаційне поширення правових цінностей серед населення через засоби масової інформації;

– створення соціально-економічних, політичних, духовно-моральних передумов, що забезпечують гідне життя людини та розвиток її особистості;

– покращення якості навчальних курсів із права в усіх видах навчальних закладів України, особливо юридичного напрямку;

– розвиток мережі правової просвіти та перепідготовки громадян;

– розробку програм правової соціалізації з урахуванням регіональних, національних, етнічних особливостей, рівня правової соціалізації конкретних осіб, груп, колективу;

– посилення участі державних органів, громадських організацій, спрямованих на надання різних видів соціальної, психологічної, моральної, в тому числі і юридичної допомоги особам, які не можуть самостійно включитися в процес ресоціалізації;

– підвищення виховної ролі законодавчої та правозастосовчої практики;

– розвиток та заохочення зі сторони держави різноманітних форм участі в правоохоронній практиці громадян на громадських засадах;

– різностороннє стимулювання діяльності юристів, як теоретиків, так і практиків, стосовно правової освіти, виховання громадян;

– організація в ЗМІ спеціальних передач з висвітлення актуальних питань надання юридичної допомоги, а також формування громадянського суспільства, коментарів нормативних актів, діяльності органів внутрішніх справ, судів, прокуратури, адвокатури.

Підвищення рівня правової соціалізації через надання ефективної юридичної допомоги полягає не тільки у формуванні в учасника правовідносин навичок позитивної соціально-правової поведінки, яка відповідає загальноприйнятим цінностям та інтересам суспільства і чинним правовим нормам. Одним із важливих наслідків дієвої юридичної допомоги, як ми вже зазначали, є інтеріоризація правових норм, тобто виникнення у особистості внутрішньої мотивації на їх додержання.

Цьому також сприяє і правильне розуміння чинного законодавства, усвідомлення необхідності додержання позитивної соціальної поведінки у суспільстві. Стигаючись на практиці з необхідністю додержання правових норм і законодавства, правильного розуміння його сутності, причинно-наслідкових зв'язків і взаємодії у суспільстві, правова соціалізація набуває виразніших форм.

У результаті відбувається підвищення правової освіченості громадян, формування правосвідомості сприяє поступовій інтеграції особистості в широкий соціальний контекст, дозволяє брати свідому і активну участь у правовідносинах і функціонуванні громадянського суспільства та держави загалом.

Також при розгляді питань і проблем надання юридичної допомоги, як певний вид правової соціалізації людини, слід пам'ятати, що будь-яка соціалізація, в тому числі і правова, передбачає індивідуалізацію сприйняття конкретною людиною соціального (чи правового) буття. Оскільки людина сприймає та засвоює навколишній світ культури вибірково, через власні інтереси, особистий світогляд та практичний досвід, відповідним чином на цій основі вона формує свої здібності, потреби та цінності. Таким чином, не можна розвивати процес соціалізації без індивідуалізації підходу людини до цього процесу.

Соціально-правова обумовленість юридичної допомоги викликана відповідністю та адекватністю чинного права суспільним відносинам, котрі вони врегульовують. Також воно повинно об'єктивно відображати реальні потреби правового суспільного життя.

Як зазначають Л.Д. Климанська та В.Є. Савка, «трансформація або формування поведінки індивіда відбувається відповідно до внутрішніх детермінант соціальної поведінки під впливом агентів соціалізації» [3, с. 29]. До суб'єктивних детермінант соціальної поведінки особистості дані дослідники відносять, перш за все, потреби та інтереси людини, а до агентів соціалізації – людей та соціальні інституції, в оточенні яких проходить процес соціалізації і які є відповідальними за процес усвідомлення, засвоєння та набуття навичок культурних норм та соціальних ролей.

Отже, юридичну допомогу, отриману внаслідок правової соціалізації людини, можна включити у загальну правову систему, яку, за твердженням М.Г. Хаустової, «можна визначити, як цілісний комплекс взаємопов'язаних правових явищ, обумовлених об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, який свідомо й постійно відтворюється людьми й державою, і який використовується ними для досягнення цілей. Завдяки своїм системним і державно-владним якостям правова система забезпечує організованість і стабільність внутрішньо-системних суспільних зв'язків, охороняє цілісність соціального організму, витісняючи негативні явища із суспільного життя» [10, с. 45–46].

Можна при цьому погодитися з думкою С.С. Алексєєва, що у поняття правової системи на підставі юридичних норм у їх єдність і взаємозв'язок можна включити всі конститутивні елементи правової дійсності, і на цій основі визначити загальну конструкцію діючого права держави [1, с. 65–66]. У це поняття також включаються і традиційні правові елементи, такі як система права, правові інститути і правові установи (правотворчі й правозастосовні), індивідуальні приписи, юридична практика (правоположення), правові відносини (суб'єктивні права й обов'язки громадян і організацій), правова ідеологія, інтерпретаційні акти, система законодавства, санкції, правова політика, ідеологія, культура [1, с. 66].

Дане твердження про обов'язкове включення юридичної допомоги у цілісну правову систему підтверджує і зауваження В.Д. Попкова, який включає як складові компоненти широкий спектр суспільних явищ, крім правових, таких як організаційні, нормативні, соціально-культурні сторони цього правового феномену [5, с. 27].

Властивість соціально-правової обумовленості юридичної допомоги виражається в тому, що право є, насамперед, динамічною частиною суспільної системи, яка повинна швидко реагувати на нагальні зміни в соціальній

та правовій дійсності. Юридична практика, як і право загалом, покликана достатньо точно відображати вимоги об'єктивних законів та закономірностей суспільного та правового буття. Юридична практика в такому разі зможе вирішувати саме назрілі потреби й інтереси суспільства, соціальних груп чи окремої особистості.

Висновки. Як результат, у ході юридичної допомоги людина активно засвоює стереотипи позитивної правової поведінки, правові норми та ціннісні орієнтації соціального середовища, в якому вона здійснює власну діяльність. Тому надання юридичної допомоги з точки зору правової соціалізації можна розглядати як потрібний процес: 1) адаптацію до правових умов дійсності; 2) правовий розвиток особистості; 3) відмову від негативної чи пасивної правової поведінки.

Тому зворотню стороною участі у наданні юридичної допомоги для людини є включення провідних феноменів правової соціалізації, таких як стереотипи правової поведінки, правових норм, ціннісних орієнтацій тощо.

У цьому визначають роль особистості стосовно зв'язку форм соціалізації та особливості дії механізму правової соціалізації. Надання юридичної допомоги засвідчує єдність суб'єктивного і об'єктивного аспектів правової соціалізації. І все ж таки вирішальним моментом і чинником такої єдності залишається конкретна діяльність особистості, як тієї, що надає юридичну допомогу, так і тієї, котра цю юридичну допомогу отримує.

У процесі такої юридичної діяльності відбувається пізнання реального змісту тих чи інших правових норм, державно-правових актів та настанов. У результаті необхідності здійснення в юридичній практиці власних професійних чи особистісних інтересів людина шляхом філософсько-правових, професійних, етичних, культурних та інших узагальнень формує і пізнає не тільки ті установки та цінності, що пов'язані з правовою сферою, але і має можливість надати цим установкам та цінностям перевагу або принаймні орієнтаційне значення у своїй правосвідомості. У свою чергу, така юридична орієнтація дає можливість більш індивідуалізовано підходити

до питання стосовно власної адаптації до конкретних правовідносин і правових інститутів.

Як бачимо із вищевикладеного, включення людини у процес правової соціалізації через надання юридичної допомоги підвищує ефективність як загальносоціальних функцій права, так і спеціально-юридичних. Це відбувається не тільки у правовій сфері, але і в економічній, політичній, соціальній, екологічній, гуманістичній, управлінській та ін.

Список використаної літератури:

1. Алексеев С.С. Общая теория права: учебник / С.С. Алексеев. – М.: Велби, 2008. – 576 с.
2. Дудченко В.В. Роль методології юридичної науки у становленні новачіного науково-правового мислення / В.В. Дудченко, Д.Г. Манько // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Вип. 21. – С. 13–17.
3. Климанська Л.Д. Соціологія: Навчально-методичний посібник / Л.Д. Климанська, В.Є. Савка. – Львів: НУ «ЛП», 2004. – 142 с.
4. Козырев Г.И. Социальное действие, взаимодействие, поведение и социальный контроль / Г.И. Козырев // Социологические исследования. – 2005. – № 8. – С. 124–129.
5. Общая теория государства и права: акад. курс: [в 3-х т.] / отв. ред. М.Н. Марченко. – Т. 2. – М.: Городец, 2003. – 420 с.
6. Подзолков В.Г. Материалы к курсу лекций по правовому воспитанию / В.Г. Подзолков. – Тула: ТГПУ, 2007. – 127 с.
7. Скуратівський А.В. Взаємозв'язок правової культури і соціального буття в процесі суспільної трансформації / А.В. Скуратівський // Право України. – 2004. – № 1. – С. 118–121.
8. Смелзер Н. Социология: пер. с англ. / Н. Смелзер. – М.: Феникс, 1998. – 688 с.
9. Соціологія: Підручник / Н.П. Осипова, В.Д. Воднік, Г.П. Клімова [та ін.]; За ред. Н.П. Осипової. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
10. Хаустова М.Г. Правова система як соціальний феномен: поняття, зміст, структура. [Електронний ресурс] / М.Г. Хаустова // Теорія і практика правознавства: електр. наук. фахове вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 2012. – Вип. 1 (2). – С. 45–60.